

85

Վ. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆԸ

ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԻՈՐՄԱՆ

ԹԻՌԻՑԻԿ ԱԿՆԱՐԿ

Հրատ .
Հ. Յ. Գալստյան

1924
ԺԳՆԵՎ

*Արտ. Բոկիսի
Դատարան*
Վ. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆ
Ե. Մանուկյան

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆԸ

ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴՈՐՄԱՆ

ԹՈՒՅԻԿ ԱԿՆԱԿ

Հրատ .

1924

Հ. Յ. Գաղնակցոսեան

ԺԸՆԵՎ

ՀԱՅԿԱՊՈՒԿԱԿԱՆՆԵՐԻ ԿՆՏԱՅԱՑՈՒՄՆԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐԻ

ԿՈՄԻՏԵՍԻ ԿՈՆԿՐԵՏԻ

1921
ԵՐԵՎԱՆ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԿՈՄԻՏԵՍԻ ԿՈՆԿՐԵՏԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆԸ

(Տեսական հիմնադրման

բռնչիկ ակնարկ)

1848. ին, օրանից, ուրեմն, ընդամենը 76
աարի առաջ, Մարքան ու ինչդէլսը «Կոմմուն-
նիստական Մանիֆէստ»-ի մէջ շփոթելով հայ-
բենիքի և ազգութեան հետ կապուած մի շարք
զաղափարներ, գրում էին, ի միջի այլոց, հե-
տեւալը .

«Կոմմունիստներին մեղադրում են նաեւ
նրա մեջ, թէ նրանք կամենում են ունեցանել
հայրենիքը, ազգութիւնը, Բանուորները հայրե-
նիք ջուռեն: Նրանցից չի կարելի խլել այն, ինչ
նրանք ջուռեն: Անկասկած պրոլետարիատը
պէտք է նախ և առաջ տիրանայ բաղարական
բովանդակ իշխանութեան, հասնի ազգային գե-
րիշխան դասակարգի բարձրութեան և ինքն
իրեն կազմակերպի իբրեւ ազգ, — և այս ի-
մաստով նա տակաւին կապուած է ազգու-
թեան: Բայց ոչ բուրժուական իմաստով:

«Արդէն բուրժուազիայի զարգացումն ինքնին, ազատ առեւտուրը, համաշխարհայնացումը եւ արտադրող արդիւնաբերութեան եւ նրան համապատասխանող գոյութեան պայմանների միանմանութիւնը աստիճանաբար ոջնեացնում են ազգութիւնների միջեւ եղած սահմանագծումներն ու հակամարտութիւնները» : *)

Այս կտորի մէջ արձարժուած մտքերով Մարքսն ու Էնգէլսը ուզում էին ասել, որ երբ համամարդկային ընկերվար ուսմունքը պրոլետարիատի պայքարի գնով իր վերջնական յաղթանակը տօնէ, — այն — ժամանակ այլեւս «զասակարգային» ազգութեան մասին խօսք չի լինի և ապագայ մարդկութիւնն ու հասարակարգը կ'ունենան ազգազասակարգային, ապագային, որ ասել է՝ համամարդկային ընդթ ու կերպարանք : Այս տեսակէտը նրանք հիմնադրում էին, ինչպէս տեսանք, նաև տրնտեսական տուեալներով, յայտարարելով, թէ ազգային բաժանումներն ու հակամարտութիւններն արդիւնք են անխուսափելիորէն կենտրոնացման ձգտող, իսկ այժմ բաժանբաժան, ապակենտրոն ու մասնատուած տնտեսութեանց :

Ուղղափառ և ամենազօր «կենտրոնացումը» յետագային պիտի դար ընդմիշտ խորտա-

*) Karl Marx et F. Engels. «Le Manifeste Communiste», Փարիզ, էջ 50.

կելու տնտեսական պատնէշները, ստեղծելու մէկ կուռ, հզօր եւ ամբողջական տնտեսական կառուցուածք, որի հարուածների տակ պիտի գործընթացանային ամէն կարգի (ու նաև ի հարկէ, ազգային) տարբերութիւններն ու հակամարտութիւնները:

Այսպիսով, հայրենիքի հասկացողութիւնը, որ սկսում է ո՛չ միայն տնտեսութեամբ ու չի վերջանում միայն տնտեսութեամբ. ազգութեան զաղարարը, որ ինքնին մի բաւական բարդ բնակութեւրապատմական շաղախ է ու չի պարփակում Մարքս-էնգէլսեան շոր ու ցամաք կոնցիպցիաների շրջանակում, — ա՜ն այդ հասկացողութիւններն ու զաղարարները գիտական սոցիալիզմի հիմնադիրները կապեցին ժամանակաւոր կեանք ունեցող տնտեսակարգի հետ, այդ հասարակակարգի մահուան հետ մէկտեղ նախատեսելով նաև նրանց մահը:

Նորն թուականին (1847) Մարքսը գրում է իր «համբաւաւոր» ու թունալից յօդուածը աւերատրիական սլաւոնների մասին, ոչէմ արտայայտուելով նրանց անկախութեան (եւ յատկապէս չեխերի) նաև նրա համար, որ այդ ազգերը 12—20 միլիոն միաձուլ եւ կոմպակտ թիւ չունեն: Նա նախատեսում էր, որ մտակայ համաշխարհային պատերազմը պիտի գայ ու պիտի սրբի բոլոր «խղճուկ», «անօգնական», «եզազլուխ» եւ «աէակցիոն» ազգերը (սլաւոն-

ների հասցէին), հարթելով ձանապարհը հր-
գորների և ուղղափառ «կենտրոնացման» առ-
ջև: Ու նա բնաւ չէր քաշուում թունալից հեղ-
նանքով յայտարարելու թէ՛ երբ «դոզման»
պահանջում է զոհեր, ապա պիտի գնալ այդ
զոհաբերութեան ու պիտի տրորել նաև «մի
քանի ազգային քնքոյ ծաղիկներ»:

1860 ին, սրանից, ուրեմն, ընդամէնը 64
տարի առաջ. նոյն Մարքսը որհնում էր Գեր-
մանիոյ պատերազմը Գանիոյ դէմ, նուիրա-
գործելով պրուսացու «յեղափոխական» աշ-
խարհակալութիւնը և ողջունելով փոքր Գա-
նիոյ ոչնչացումը:

Մարքսի և Էնգելսի անմիջական աշա-
կերտներից Լիբկնիխսը (հայրը) 1892-ին, սը-
րանից, ուրեմն, ընդամէնը 32 տարի առաջ,
Մարտէյլում արտասանած իր նշանաւոր ճառի
մէջ յայտարարում էր, որ մարքսիստները մի-
այն երկու ազգ զիտեն՝ կեղեքողների ու կե-
ղեքուողների, որոնցից երկրորդին պատկանում
են իրենք:

Եւ մինչև իսկ զգոյշ կատարելին ազգու-
թեան հարցին նուիրած իր անդրանիկ ու-
սումնասիրութեան մէջ («Ժամանակակից աղ-
գութիւնը» խորագրով) այն կարծիքն էր յայտ-
նում, որ ազգութիւնը արհեստական կազմու-
թիւն ունի, որ նա ծնունդ է մասնատիրական
անտեսութեան և որ, հետևաբար, այս տրն-
տեսութեան վերացման հետ պիտի վերանան

նաև այդ մանր ազգերը, միանգամ ընդմիջա-
կուլուելու համար խոշոր ու միածոյլ միու-
թիւնների մէջ :

Իսկ դեռ երէկ էր, որ հսկայածաւալ Ռու-
սաստանի մէջ, մարքսիզմի ուղղափառ հետե-
ւորդները, ուս սոցիալ-դեմոկրատները, մանր
ազգերի համար ապրելու ուրիշ շնորհ չաւնէին,
բայց եթէ անգոյն, անմիտ, անարիւն ու անորոշ
«կուլտուրական ինքնավարութիւնը» : Ռու-
սական մարքսիստական այս անցադիրը, պատ-
րաստուած փոքր ազգերի համար, «կուլտու-
րական ինքնավարութեան» սահմանից այն
կողմը թոյլ չէր տալիս անցնելու Ռուսիոյ
ստորագաս ազգերից գրեթէ ոչ մէկին :

Այսպէս — երէկ, ընդամէնը մի քանի տաս-
նամեակ առաջ :

Ու սակայն այսօր, ընկերվարական բո-
լժանդակ աշխարհի մէջ, բոլոր երկրներում ու
ամէն հորիզոնների տակ չէք գտնի և ո՛չ մէ-
կին, որ յանդգնէր բացայայտօրէն դէմ ար-
տայայտուելու ազգութեանց ուրոյն գո-
յութեան և նրանց անկախութեան երազին :

Այսպիսի ջախջախիչ լաղթանակ և այն էլ
այսքան կարճ ժամանակաշրջանում չի վաս-
տակել հանրային թերևս և ոչ մի գաղափար :

Ազգութեանց լաղթական երթի առջև
ջախջախուած փռուած է մարքսեան շարա-
գուչակ տեսութիւնը և նրա աւերակների վը-

բայ այսօր խրոխտ կեցուածքով ցցուած են փոքր ազգութեանց ազատութեան և անկախութեան մի շարք հրաշակերտ շէնքերը (ունակ . . . չեխերի) :

Համալսարնային պատերազմը պիտի գար ու պիտի սրբէր, ըստ Մարքսի նախատեսութեան, բոլոր «խղճուկ», «անօգնական», «եզազլուխ» ու «ռէակցիոն» ազգերը, պիտի դար ձուլելու նրանց հզօրների ամենակուլ խառնարանում, սակայն այդ պատերազմը եկաւ ու, հակառակ Մարքսի, սրբեց ու տարաւ մեծերից շատերին, նրանց սրբազան աւերակների վրայ կառուցանելով «խղճուկներ» և «անօգնականներ» ազատութեան հոյակապ կոթողը :

Ու մտածել թէ մինչև մեծ պատերազմը, միայն Եւրոպայում, կային յիսուն ևս վեց ինքնիշխան երկրներ, իսկ այսօր, պատերազմից յետոյ, այդ նոյն Եւրոպայում նրանց թիւը հասնում է արդէն եօթանասուն ևս վեցի :

Այսպիսի ջախջախիչ յաղթանակ, մի անգամ էլ կրկնենք, պատմութեան մղիչ ազդակներից և ոչ մէկն այսքան արագօրէն թեւրեւ չի տարել :

Այո՛, համարձակ կարելի է ասել, որ ընկերվար մարդկութեան շարքերում չկայ այլևս մէկը, որ արիութիւնն ունենայ բացձակատ դէմ դուրս գալու ազգութեան զաղափարին, չկայ մէկը, որ համարձակութիւնն ունենայ

ժխտելու ազգութեանց նուիրական տենչանքը, նրանց անկախութեան պահանջը:

Հարիւրաւորների անունները կարելի է յիշատակել, անվերջ էջեր գրաւելով, որոնք փոխադարձ մրցակցութեան մէջ են աւելի՛ յուզիչ, աւելի ազդու, աւելի՛ վեհ ու վառ խօսքերով հիմնաւորելու համար ազգութեանց յարատեւութեան գաղափարն ու նրանց նուիրական երազը՝ ապրել ազատ, ինքնիշխան եւ անկախ:

Տասնեակներով կարելի է թուել այնպիսի կուռ ու հզօր քաղաքական հոսանքներ, որոնք երէկ ժխտելով ժխտում էին այդ գաղափարները, իսկ այսօր պաշտպանելով պաշտպանում են եւ՝ ազգն ու ազգութիւնը, եւ՝ հայրենիքն ու նրա անկախութիւնը:

Բացայայտ հակառակորդներն ու թշնամիները մնացել են այն բանակում միայն, որ ընկած է մարդկութեան երազած հասարակակարգի այն կողմը, յառաջադիմութեան սահմաններից դուրս, յետադէմ ու մթին գաղափարների խաւար աշխարհում: Գծից այս կողմը գտնուած հակառակորդը պայքարում է այլևս ո՛չ ուղղամիտ, ո՛չ բացայայտ, ո՛չ շիտակ ու բացձակաւ ձեռով, այլ քողարկուած, կեղծ ու շպարուած վիճակի մէջ:

Մարքսեան յանդգնութիւնն այլևս չկայ: Կարող էք թուել մի այլ գաղափար, որի յօղթանակն այսքան՝ վճռական, այսքան՝ ան-

վերապահ ու վերջնական լինէր :

Կարձղ էք յիշատակել արգեօք որն է ձգաում մարդկային պատմութեան մէջ, որի առջև խուճապահար տեղատուութիւնն այդքան հոյակապ լինէր և այն էլ . . . այսքան կարճատև շրջանում :

Դեռ երէկ, մի քանի տասնամեակ առաջ, աղգութիւնն իր նորագոյն առումով խորթ էր, անհարգ ու անհարազատ գիտութեան ու պայքարող մարդկութեան մէկ ամբողջ հաս-
ուածին :

Դեռ երէկ, մի քանի տարի, մի երկու տասնամեակ առաջ, հեզնանք կարող էր յարուցել անկախ երկրների այն հոյակապ փուլը, որ այսօր երկուներով, արիւնառատ պայքարի և աննախընթաց փլուզումների գնով հիւսւում է գեղեցկօրէն հզօրների խնկելի աւերակների վրայ :

Աղգերը, որ XIII-րդ դարից սկսած մի առանձինն թափով կազմաւորւում ու գունաւորւում են մարդկային պատմութիւնը, այսօր այլևս դարձած են այդ պատմութեան մղիչ ու հոյակապ ազդակներից մէկը :

Այս բացայայտ նշմարտութիւնն ըմբռնելու համար պէտք չկայ անպայման մարդկային պատմութեան բոլոր հատորները գիտնալու :

Մաքի թախքով գծեցէք ձեր տեսողութեան առջև աշխարհի քարտէզը երկու, մէկ

զար առաջ ու դուք պիտի տեսնէք, թէ այդ քարտէզը որքան գունեղ, որքան երկնե-
րանդ է դարձել զերջին երկու հարիւրամեակ-
ների ու ման աւանդ XIX-րդ դարու ընթաց-
քում:

Միթէ անխորհուրդ է այս հոյակապ երե-
ւոյթը: Իմաստ չկա՞յ արդեօք այն շքեղ շարժ-
ման մէջ, որ դէպքից-դէպք ու փաստից-փաստ
գալիս է փայլ տալու մարդկային պատմու-
թեան: Չէ՞ որ երկնաքեր չեն աղգերը. չէ՞ որ
երկրածին են նրանք, մե՛ր մոլորակից ու մե՛ր
աշխարհից, խորարմատ ձևով ու տարբեր գոյ-
ներով ձգուած պատմութեան մէկ ծայրից
մինչև միւսը:

Երկու հակամարտ ու իրերամերժ գործոն-
ներ անընդհատ, անողոք ու արիւնալի պայ-
քարի մէջ են եղել փոխադարձաբար ու գրե-
թէ պատմութեան ամբողջ տեղութեան ըն-
թացքին: Այդ երկջողովուած գործոններից մէկը
ձգտել է աէր կանգնել ամբողջ աշխարհին,
բոլոր բերանների մէջ մէկ լեզու գնել ու բա-
լոր ձեռքերի մէջ մէկ գրիչ պահել, տեսնել
աշխարհը, ողջ մարդկութիւնն ի՛ր լեզուով խո-
սելու և ի՛ր աստուածներին երկրպագելու: Ու
զրան գուզընթաց աճել ու զարգացել է երկ-
րորդ գործոնը, տրամագծօրէն հակառակ առա-
ջինին, որ ձգտել է հնարիմաց բոլոր ձևերով
պահել պատմութեան ստեղծագործ ուժերը,
բոլոր լեզուներն ու բոլոր ազգային գոյները:

ամենքին իր սեփական անկիւնը տալով և իւրաքանչիւրին ազատ պահելով հզօրների աշխարհակալ ստանձառութիւններից:

Դժուար չէ ասել, թէ այս պայքարը մըրցակցող ուժերից ո՞ր մէկի յաղթանակով պիտի վերջանայ:

Այս հարցին պատասխանում է ինքը պատմութիւնը:

Յանուն աշխարհակալութեան մղուած իւրաքանչիւր մէկ նոր ու վիթխարի բաղիւսում, յանուն նոր տիրապետութեան տարուած իւրաքանչիւր մէկ պայքար, ամէն մէկ բռնակալ ձգտում տիրանալու նորանոր երկրների ու սարկութեան մատնելու համար նոր ու ազատ ժողովրդների վերջացել ու վերջանում են ստորագաս ժողովրդների անակնկալ ազատութեան գնով:

Ու պիտի վերջանան այդպէս:

Որովհետեւ անկարելի է ճշմարիտ խաղաղութիւն հաստատել մեր մոլորակի վրայ, եթէ մինչեւ իսկ բովանդակ տիեզերքը սեփականութիւնը դառնայ միայն երկու մեծ ու հզօր ազգերի, Ո՞վ կարող է կասկածել, որ հզօրութեան զաղտնի ծաւրերի տակ թաղնւած անհանգիստ, անյազ ու արիւնոուշտօր զքն այս երկու ուժերը գուրս չպիտի բերի մէկ նոր ու ահեղ պայքարի՝ յանուն միայն մէկի անսանձ, անսահման, անմրցակից տիրապետութեան:

Սորամուխ եղէք պատմութեան ներքին

իմաստի մէջ, փորձեցէք լսել նրա սրբազան ձայնը, հասկանալ այն խորհուրդը, որ իր մէջ կրում է անազատ ազգութեանց կանթեզակիր պայքարը ու զուք պիտի տեսնէք, որ ուրիշ ընթացք, զարգացման ա՛յլ ուղի մարդկային պատմութիւնը չունի:

Համայն աշխարհը կամ պիտի թողնել միայն մէկին, կամ բոլորը տէր պիտի կանգնեն այն ստացուածքին—նիւթական ու ոչ-նիւթական—որ ազգերը կուտակել են անյիշատակ ժամանակներից սկսած:

Կամ զարչ բռնակալութիւնը—այս կամ այն գոյնի աակ քողարկուած—իր աւարգ հովանին պիտի տարածի տիեզերքի բոլոր ցամաքների ու բոլոր ջրերի վրայ, կամ ազատութեան արևը հաւասարապէս պիտի լուսաւորի ազգերի—ու անխտիր նրանց բոլորի—ազատ ու անկախ հայրենիքները:

Ու պատմութիւնն ահա այս վերջին ճանապարհով է գնում:

Անկարելի է երևակայել աւելի հզօր, աւելի անյաղթահարելի, աւելի յամառ ու տեւական մէկ ոյժ, քան ազատութեան տենչն է: Նրա մահացու հարուածներին չզիմացաւ եւ ոչ մէկ աշխարհակալ, որովհետեւ ե՛ր ոչ մէկը բռնաւորներից չունեցաւ հրայրքոտ պայքարի արն անմար կրակն իր մէջ, ինչ ունի ազատութիւնը, նա բնատուր է ազգերին, ինքնածին ու ինքնարուխ, նա հոգեկան այն անսպառ

գանձն է, որ փոխանցուած է դարերից-դար
ու սերնդից-սերունդ, առանց երբեք իր հը-
մայքն ու թովչութիւնը կորցնելու:

Զոհերի և ոչ մէկ թիւ, արեան և՛ ոչ մէկ
քանակ, աւերածութեանց և՛ ոչ մէկ օրինակ
չի կարող ազգերն անջատել ազատութեան
կուռքից:

Եւ ինչո՞ւ հեռուներ գնալ:

Ահա ձեզ հայ ժողովուրդը, նրա ամբողջ
պատժութիւնն անսպառ պայքարների մի ըն-
դարձակ մարտիրոսագրութիւն է... յանուն
ազատութեան: Բազմիցս հարուածուած, ծը-
ւատուած ու արիւնոտուած, նա վերստին ամ-
փոփել է իր ցիրցան ուժերն ու լարուած ճի-
գերով պարզել պայքարի դրօշը: Մօտ եօթ
դար է, ինչ ազատութեան արեւը մարել է
հայկական հողերի բոլոր մասերի վրայ:
Եօթ դար է, ինչ բռնակալները փոխն ի
փոխ գալիս, իշխում, աւերում ու սրածուծ
են, ձգտելով քարը քարի վրայ չթողնել մեր
հայրենիքի մէջ:

Անվերջ սերունդներ եկել ու անցել են,
առանց ազատութեան շողը տեսնելու: Սա-
կայն և այնպէս ազատութեան տենչը երբեք
չի մարել մարտնչող հայութեան հոգում: Ու
մինչև իսկ այսօր, երբ նա բնաջնջուած է գը-
րեթէ իր մէկ հատուածով, երբ աւերակ է՝ նը-
րա հայրենիքն ու օտարութեան ափերը դար-
ձած են իր անհաստատ կայանը, ահա մինչև

խակ ախոր չի խորտակուել նրա մէջ պայքարի ոգին, չի մարել ազատութեան կրակը:

Այսպէս են և մնացած բոլոր ժողովուրդները:

Տարբեր չափերով, սակայն ամենքն անխտիր երկրպագուն են այն մշտաժառ կրակի, այն հզօր արքայի, որ ազատութիւն անունն է կրում:

Եւ ախոր աչք պայքարը տարուժ է աշխատաւոր մարդկութեան լուսաւոր դաւանանքի: Ընկերվարութեան դրօշի տակ:

Մեր յօգուածի սկզբում ասացինք, որ ընկերվարական վարդապետութիւնն իր հետեւորդների շարքերում մարդ չունի արձանագրութեամբ, որ յանդգնէր բացայայտօրէն գէժ դուրս գալու ազգերի անկախութեան երազին:

Անվերադարձ կերպով պատմութեան սեփականութիւնն են դարձել այն հեգնայից բանդադուշանքները, որ էս գէլսն ու Մարքսը, ու մանաւանդ նրանց ուս հետեւորդները չարախինդօրէն նիւթել էին ազգութեանց և յատկապէս նրանց անկախութեան երազանքների գէժ:

Ընկերվարութիւնն օտարճանաբար յղեււում, ճշտորոշում ու պարզում է, վերջնականապէս իւրացնելով ազգութեան և հայրենիքի գաղափարները և դարձնելով այն իր անբաժան մէկ մասը:

Եւ եթէ ախոր տակաւին կան ուժեր, ու

րոնք, պատասպարուած ընկերվարութեան գրոշի տակ, անկարող են հաշտուել փոքր ժողովրդների ազգային գատերի հետ, ապա դրանք այն մեանող ուժերն են, որոնք իրենց ժամանակաւոր գոյութիւնը կարող են քարշ տալ միայն ծովտեալ վիճակում: Այդ հասանքներից և՛ ոչ մէկն այլևս արիութիւնը չունի ընկերվարութեան քղամիզն իր ուսերին առնելու և միաժամանակ բացայայտօրէն ազգութեանց անկախութեան դէմ խօսելու:

Ընկերվարութիւն, հայրենիք և ազգութիւն, — այս գաղափարներն այլևս մէկ անբաժան ամբողջութիւն դարձած են թէ՛ կեանքի ու թէ՛ տեսութեան աշխարհում:

Եւ այն հանգամանքը, որ ազգութեանց դէմ նիւթած դաւերը ծնունդ են առնում մթութեան մէջ, սարսափում լոյսից, ծածկուած մնում կեղծ ու պատիր խօսքերի տակ ևւ արտայայտում գողունի, խարդախ ձեւերով, — այդ ինքնին արդէն մատնում է պայքարողի յուսահատ դիրքերն ու նրա լիակատար պարտութեան անվերադարձ վճիռը:

Այսպիսով, ընկերվարական ուսմունքը, որ իր սկզբնական շրջանին մարքսիզմի հզօր ազդեցութեան տակ, ազգամերժ, անմիս ու անարին գաւանս ըն էր մարդկութեան մէկ աննշան աօկոսի, դօրձարանային բանուօրութեան, այսօր, կեանքի ու գիտութեան երկաթեայ հարուածների տակ փոխել է իր բը-

նոյթը, փարթամացել իր ներքին էութեամբ
և դարձել աշխատաւոր բազմութիւնների հա-
սարակական դաւանանքը:

Այլևս վէճի խնդիր չէ, որ ընկերվարու-
թիւնը պիտի կրի ոչ միայն ինքուստրիէլ,
գործարանային բնոյթ, այլ և պիտի ունենայ
բացայայտորէն արտայայտուած երկրագործա-
կան կերպարանք:

Այս կը նշանակէ, որ ընկերվարութիւնն
իր յազթանակը պատրաստող ուժերի շար-
քում պիտի ունենայ ոչ միայն բանուորին,
այլ և աշխատաւոր գիւղացուն: Այս կը նշա-
նակէ միաժամանակ, որ ընկերվարական ուս-
մունքը նպատակ պիտի ունենայ բոլորանը-
ւէր ձեռով պաշտպանելու աշխատաւոր մարդ-
կութեան և ոչ միայն գործարանային բան-
ուորի շահերը:

Սակայն այս—հարցի միայն մէկ կողմն է:

Ընկերվարական վարդապետութիւնն ին-
քուստրիէլ ու երկրագործական լինելուց բա-
ցի, պիտի լինի նաև ազգային, ձիշտ այնպէս,
ինչպէս դասակարգային հաւասարութեան ըս-
կըղբունքը մէկն է ընկերվարութեան հիմնա-
կան պատգամներից, այդպէս նաև ազգերի
հաւասարութեան սկզբունքը նրա անջատ ու
անբաժան մասերից մէկը պիտի լինի:

Ընկերվարութիւնը, եթէ չի ծառանում
տիրող մասնատիրական կարգերի գէմ, եթէ
նա չի ձգտում դասակարգորէն շերտաւորուած

հասարակութիւնը մէկ պարզասակարգային
ամբողջութեան վերածել, եթէ նա իր ար-
արամադրութեան տակ գտնուած բոլոր զէնքե-
րով չի պայքարում անտեսական այն բազմա-
պիսի կեղեքումների դէմ, որոնց ենթարկուած
է մարդկութեան մի մասը միւս մասի կողմից.
եթէ ընկերվարութիւնն իրեն նպատակ չի դը-
նում անտեսական հասարակութեան սերզ-
բունքն իր առաւելագոյն սահմանների մէջ կի-
րառելու և՛ արտադրութեան և՛ բաշխման շը-
ջանում, — ապա համարձակ կարող ենք ասել,
որ մենք գործ ունենք մի վարդապետութեան
հետ, որ, չաճագործելով ընկերվարութեան
զբօշը, իր հակաընկերվարական նպատակներն
է իրագործում:

Իսկ եթէ պարզօրի մէկ օր, որ ընկերվա-
րութիւնն ոչ միայն պայքար չի տանում, այլ
և իւրացնում ու հաշուում է դասակարգային
շերտաւորման հետ, եթէ լինի այնպէս, որ
ընկերվարական ուսմունքը կարողանայ ան-
խռով ապրել անտեսական կեղեքումների իշ-
խող ձեերի հետ, եթէ նա չծառանայ անտե-
սական այն այլանդակ անհասարակութեան
դէմ, որ սկսում է արտադրութեան աշխար-
հում և վերջանում բաշխման աշխարհով, —
ապա պայքար պիտի բանալ հէնց իրեն ըն-
կերվարութեան դէմ, բոլոր ուժերով պատ-
ուար կանգնելով նրա յաղթական երթի առ-
ջեւ:

ձիշտ նոյնը պիտի լինի նաև ազգային հարցի նկատմամբ :

Եթէ մարդկութեան երազած ապագայ հասարակարգը նախապատրաստող աշխատաւորական մեծ վարդապետութիւնն իր արբամագրութեան տակ եղած բոլոր զէնքերով ու միջոցներով չի ծանանում ազգերի ճնշումներէ զէժ. եթէ նա իր անվերաքննելի նպատակներէ մէկը չի յայտարարում ազգային ազատութեան և հաւասարութեան սկզբունքը. եթէ նա չի ձուլւում ու նոյնանում ազգերի անբնադատ գոյութեան աւերանց ազատութեան գաղափարների հետ, — ապա նաև այս զէնքում առանց վարանումի կարող ենք յայտարարել, որ մենք գործ ունենք մի վարդապետութեան հետ, որ, չահագործելով ընկերվարութեան նուիրական զրօշը, իր հակաընկերվարական նպատակներն է հետապնդում :

Իսկ եթէ պարզուի մէկ օր, որ ընկերվարութիւնն ոչ միայն անհաշա, բուռն ու տեւական պայքար չի տանում յանուն ազգային հաւասարութեան սկզբունքի, այլ և աջակցում է — բացայայտ կամ քողարկուած ձևերով : խօսքով կամ գործով — ազգերի ստորկութեան և ոչնչացման, — ապա առանց վայրկեան իսկ տատանուելու կռուի սրբազան ճակատ պիտի բանալ ընկերվարութեան զէմ և ձգտել նրա վերջնական, լիակատար ու վճռական խորտակման :

Որովհետեւ ինչ է վերջ ի վերջոյ ինքը
ընկերվարութիւնը :

Ո՞րն է այն հիմնական ստազիք, որ կա-
խարդական այնպիսի թովչութիւն է տալիս
այդ վարդապետութեան և անհամար բազ-
մութիւնները լծում տեական պայքարի :

Կարեո՞րը, էականն ու յատկանշակա՛նը,
ոգի՛ն այս ուսմունքի, հիմնական սկզբունքը
նրա ո՞ւր պիտի որոնել արդեօք :

Անկասկած ոչ այն բառակոյտերի և ան-
թիւ ու անհամար բանաձևերի մէջ, որ ըն-
կերվարութիւնն այնքան առատօրէն հրապա-
րակ դրեց :

Կեանքը բազմիցս եկաւ ցոյց տալու, որ
նա մէկ կամակատար սարուկ չէ տեսութեան
քմահած կառուցուածքները դիրքութեամբ
մարտելու համար :

Փաղափարների իրականացման ճանապար-
հին խորտակուել և ընկել են տեսական բազ-
մաթիւ ու անթերի շէնքեր, որ այնքան դի-
րութեամբ կերտուել են մտքի աշխարհում :

Եւ այս իմաստով միթէ՞ անխոցելի և ան-
պարտելի մնաց հէնց ինքն ընկերվարութիւնը :

Ձմեաց, տարաբախտաբար :

Անթիւ էջեր կարելի է լեցնել այն ծանր
ու զաժան յուսախաբութիւններով, այն մեծ
ու հոյակապ փլուզումներով, պարտութիւն-
ների ու մոլորութեանց այն ընդարձակ շղթա-
յով, որ զէպփից-դէպփ, առիթից-առիթ ու

գործից-գործ հիւսուել է ընկերվարութեան տեսական աշխարհում և քակուել գործնական կեանքի մէջ:

Աւ ոչ միայն այն հին օրերին, երբ ընկերվարական միաքը ուտոպիական խանձարուրի մէջ էր տակաւին, և ոչ միայն երէկ ու տանաւածակներ առաջ, երբ նա զարդարուած էր գիտականութեան շղարշով, այլ և այսօր, երբ իր պարտուած ու անարդուած վիճակում փորձ է անում, կորցնելով ամէն ինչ, զէթ իր անունը փրկելու:

Այո՛, ծանր են յատկապէս ընկերվարական տեսական մտքի ու գործնական կեանքի բաղխումներն ու այդ բաղխումներից ծնունդ առած լուսախարութիւնները: Մի տարօրինակ լաւատեսութիւն՝ ժառանգուեց մասնաւորաբար Մարքսից ու Էնգէլսից, և ժառանգեց յատկապէս մարքսիստական դպրոցը: Ենթադրեցին, թէ կապիտալիզմի պարտութեան և ընկերվարութեան յաղթանակի բոլոր դադանիքները պարզուած են արդէն և XIX-րդ դարի վախճանը պիտի պսակուի նոր հասարակարգի հաստատումով:

Սղան խելօքներ մինչև իսկ, որոնք ամենայն մանրամասնութեամբ նկարագրեցին ապագայ կենցաղածէի բոլոր կողմերը՝ ընտանիքից մինչև դպրոց և հասարակական վարչատնից մինչև արդիւնաբերական ձեռնարկ:

մանկ Աւելին և յայնչ 3 յմասով Կոնգր-գիգոր
մարքսիստական օրակախիզմից քղիտոզ
զուարթ ու անփոյթ լաւատեսութիւնն անջն-
պէս թունաւորեց հաւատացեալների մտածո-
ղութիւնը, որ շատերի համար աւելորդ նը-
կատուեց մինչև իսկ ազադայ հասարակակար-
գի ընդհանուր կառուցուածքի էական կողմե-
րի ընտ յիւն ու նկարագիրը կանխատեսելու
պարտականութիւնը արար զի ցոյց ցուցա-
նուցաւ ընկերային յեղափոխութեան յաղ-
թանակը գայ, ինքնին սրղէն, զիւրութեամբ
և անմիջակէս յարգարուն ու կատարուն ձե-
ւերով պիտի գայ և իրականանայ նաև ընկեր-
վարութիւնը — ուրեմն էլ ինչո՞ւ հէնց աշտօր-
ուանից աւելորդ մտածողութեանց նուիրուել և
անտեղի ետանդ սպառել — ահա այսպէս էին
մտածում մարքսիստական օրակախիզմով տա-
րուած լաւատեսներից շատերը և նրանք մինչև
իսկ աւելորդ էին գտնում ընկերվար հասարա-
կակարգի կոնկրետ ձևերի ու կոնկրետ աբ-
տաշայտութիւնների մասին խօսելը և յայնչ
Ու ահա մի օր եկաւ յեղափոխութիւնը,
եկան յեղափոխութիւններն ու ջուր ցանեցին
այս վառ ցնորքների վրայ և մարմ
Կեանքը յանախ հիմն ի վեր չբջեց շատ
բան այն կառուցուածքից, որ ընկերային մեծ
տնտեսաները այնքան մեծ լաւատեսութեամբ
շտկել է յզիւր ու կերտել էին տեսութեան աշ-
խարհում և թողաւ

Իսկապէս . ի՞նչ է իրենից ներկայացնում
ընկերվար մեծ վարդապետութիւնը . ին-
չի՞ մէջ է նրա էութիւնը , պատմական կո-
չումը , ուժն ու արժէքը . ո՞ւր է թագնուած
այդ վառ ու կենդանի ուսմունքի հմայքն ու
ազդեցութիւնը . Արդեօք գործնական կեանքի
մէջ նրա տեսական կառուցուածքի կրած նար-
ձատումները չե՞ն գալիս սակու . որ յանցան-
քը տեսութեանն է և ոչ կեանքինը , որ մե-
ղաւորն ինքը ընկերվարութիւնն է , այդ ան-
հող ու ցնորածին ուսմունքը , և ոչ թէ ըն-
կերվարականը՝ այդ ուսմունքը կեանքի մէջ
ապիկարորէն և անձեռնհաս ձեով գործադրողը :
Ընկերվարութեան բառին ու տառին փարեւ , —
այդ կը նշանակէ անխուսափելիորէն դրական
պատասխաններ տալ մեր այս հարցումներին :
Բարեբախտաբար , սակայն , ընկերվա-
րութեան էութիւնը այդ բառերի ու խօսքերի
մէջ չէ :

Միանգամ ընդմիշտ պիտի ընդունել և
հարազատել այն անխոցելի նշմարտութիւնը
թէ՛ ընկերվարութեան ուժը , հմայքն ու էու-
թիւնը այն հիմնական սկզբունքի մէջ է , որ
լուսարձակի ձեով գէպի իրեն է քաշում աշ-
խատաւոր բազմութեանց որոնող հայեացքնե-
րը և լուսաւորում նրանց տեսողութեան հե-
ռաւոր հորիզոնները :

Ձգտել մեկ այնպիսի նաասրակազարգի , ուր տի-
րում է իսկական ազատութիւն , ուր չկայ որեւէ

ծեի կեղերում, ուր նշմարիտ հաւասարութեան սկզբունքն է քաղաւորում, ուր ներդաշնակուած են անհատի եւ հաւարականութեան, մեկի եւ ամենքի, մեկ սպի եւ համայն մարդկութեան ձգտումներն ու շահերը. — այդ կը նշանակէ դուռնել լաւագոյն բնկերվարութիւնն ու լինել լաւագոյն բնկերվարականը :

Եթէ այս ընդհանուր պահանջներին բաւարարուած է ընկերվարութիւնը՝ պիտի լինել ընկերվարական. իսկ եթէ չի բաւարարուած, ապա առանց վարանումի ու տատանման յամառ, անողոք ու անհաշտ կռիւ պիտի տանել ընկերվարութեան դէմ :

Եթէ որեւէ քաղաքական հոսանք, յանուն որեւէ սկզբունքի, ջատագով է հանդիսանում բռնութեան, անհաւասարութեան ու կեղեքման որեւէ ձևի, — ապա հաստատ համողուած պիտի լինել, որ դուք գործ ունէք մէկ մթին ու յետադէմ ուժի հետ :

Անարժէք են խօսքերն ու բառերը — յանախ, գրեթէ միշտ, աւելի ճիշտ՝ միշտ և ամէն անգամ հրատուրիչ, գեղեցիկ ու կաշառող. կարեորը մէկ որեւէ շարժման գործնական արտայայտութիւններն են և նրանց ներքին իմաստն ու էութիւնը :

Ահա այսպէս բմբռնեց Գաշնակցութիւնն իր դաւանած ընկերվարութիւնը (այսպէս չձեւակերպեց սակայն) և ճիշտ այդ պատճառով նա եղաւ այնքան կենսունակ, այնքան կրօն

ու հզօր :

Եւ իսկապէս . միթէ՞ անարժէք է այն ուշագրաւ երևոյթը . թէ ինչպէս Գաշնակցութիւնը արանից դեռ տասնամեակներ առաջ այնքան անվարան ձեռով և այնքան ճշմարտօրէն ըմբռնեց ազգային դատերի օրինաւորութիւնն ու արդարութիւնը (զործնական կեանքի մէջ) , որոնց զէմ ծառայած էր ժամանակի հզօր հոսանքը . Մարքս-էնգէլսեան գաղափարական դրօշի տակ :

Երեք տասնամեակ առաջ կարելի՞ էր գուշակ լինել ու նախասել . թէ մեր օրերին բովանդակ ընկերվար ընտանիքի մէջ չպիտի լինի և՛ ոչ մէկ հոսանք . որ յանդգնութիւնը ունենայ այլևս բացձակատ ազգերի գոյութեան ու նրանց գատերի օրինաւորութեան զէմ խօսելու :

Այսքան կարճ ժամանակաշրջանում և այսքան վճռական ու լիակատար յաղթանակ արդեօք կարելի՞ էր սպասել :

Եւ ապա . եկեղեցական կալուածներէլ զբրաւման ժամանակ , երբ հայ քաղաքական մտքի ծայրայեղ թեւերը խորիմացօրէն մէկ կողմ էին քաշուում , որպէսզի իրենց « յեղափոխական » դրօշը շարատաւորեն յանուն « եկեղեցու » իրաւունքների տարւած պայքարի մէջ , ինչպէ՞ս եղաւ , որ վերատին Գաշնակցութիւնն իր ամբողջ կազմակերպական կառուցուածքով յենակ ու զօրավիդ եղաւ այդ պայքարին :

Այդ օրերին արդեօք կարելի՞ էր սպասել, որ հայ քաղաքական միտքն ընդամէնը մի քանի տարիների ընթացքում պիտի զգաստանայ և սթափուի, մէկդի նեւտի անբովանդակ խօսքերի կախարդանքը և յանուն եկեղեցական կալուածների տարած պայքարը նուիրականացնի, իբրև գերազանցօրէն յառաջադէմ ու յեղափոխական պայքար :

Կարելի՞ էր սպասել, որ յետագային հայթրքական կաթիլների ընթացքում Դաշնակցութեան կատարած հոյակապ զերը, խօսքերի տակ զօսացած հայ քաղաքական մտքի ծայրայեղ թիւը պիտի համարի իբրև մէկ անհրաժեշտութիւն, որ բղխում էր յեղափոխական կուսակցութեան պարտականութիւններից :

Ինչո՞ւ տեղատուութիւնն այսքան մձուական եղաւ :

Ինչո՞ւ Դաշնակցութիւնը կարողացաւ գործնականօրէն այսքան լստակ ու ճիշտ ըմբռնել իր կոչումն ու զերը, ընկերվարութեան իմաստն ու թելադրանքները :

Պարզ է միանգամայն :

Դաշնակցութիւնը յազթանակով ելաւ տեսական ու գործնական բաղխումներից, որովհետև իր գործունէութեան ընթացքին ապահինել էր ընկերվարութեան սգուն և ոչ խօսքին, նրա ներքին իմաստին և ոչ թէ տառին :

Նա գտել էր, որ պայքարն ամեն կարգի

բռնութեան դեմ, անկասկա միանգամայն այն բանից, թէ այդ բռնութիւնը որտեղի՞ց է գալիս արդեօք եւ որի՞ դեմ է աղղրուած, — մտնում է իր յեղափոխական-ընկերվարական պօղոզականութիւնների մէջ:

Կայ բռնութիւն որեւէ ազգութեան զէմ իբրեւ այգտիսն, — ուրեմն պիտի մէկտեղել ուժերը եւ թովանդակ ճատակով ծառանալ այդ բռնութեան դէմ:

Հալածուած է որեւէ համայնք սուկ այն պատճառով, որ իր խղճի հարցը նա արեօրինում է ա՛յս եւ ոչ մէկ այլ ազգութեան մէջ, — ուրեմն պիտի վերջ տալ ամէն անուարեբերութեան եւ հարուածներն ուղղել այդ հալածանքի դէմ:

Ինչ է նրա թուած որեւէ հաւաքականութեան ֆիզիքական գոյութեան դէմ, — ուրեմն առանց վարանումի պէտք է շակել ձակաւոր եւ ընկերվարութեան յեղափոխական զրօշի տակ արշաւանք բանալ այդ դաւաջրութեան դէմ:

Փակած կայ զրուած բերանների վրայ արգելում է ազատ խօսքը, ազատ հաւաքոյթը, զրկում է բազմութիւնն իր անկապտելի սեփականութիւնն եղող այդ իրաւունքներից յանուն որեւէ սկզբունքի, — ուրեմն վերջնականորէն համոզուած պիտի մտնել պիտի հաւատալ առանց ամենափոքր վարանումի, երբեք կասկած չպիտի ունենալ, որ ընկերվարութեան իմաստին, նրա սպունկն ու

բա բովանդակ էութեան հակասող բանութիւն
է տեղի ունենում։
Ուրեմն, եթէ ճշմարիտ յեզափոխականներ
ու ընկերվարականներ էք դուք, ապա պիտի
հաւաքէք ձեր ուժերը, խառնէք ուխտեալ-
ների շարքերը, պարզէք պայքարի դրօշը եւ
մահացու հարուածը տաք հմայիչ խօսքերի
տակ քողարկուած այդ վատագոյն ուժին։

Որովհետեւ, մի անգամ էլ կրկնենք, ըն-
կերվարութիւնը դէմ է մարդկային անկապ-
տելի սեփականութիւնը եղող քաղաքացիա-
կան ազատութիւնների դէմ նիւթած հալա-
ծանքին, նա թշնամի է կեղեքման բոլոր ձե-
ւերին, նա իր հիմքի մէջ ժխտում է անհաւա-
սարութեան որեւէ սկզբունք, նա ձգտում է մէկ
այնպիսի հասարակարգի՝ ուր ներդաշնա-
կորէն զուգորդուած են ինքնարժէք եւ հա-
ւասարժէք անհատի եւ հաւաքականութեանց,
մէկի եւ ամենքի, մէկ ազգի եւ համայն մարդ-
կութեան փոխադարձ շահերն ու ձգտումնե-
րը։

Ահա այսպէս ըմբռնեց Դաշնակցութիւնն
իր որդեգրած դաւանանքի իմաստը. այսպէս
գործեց մէկ երրորդ դար շարունակ եւ այդ
պատճառով, չնայած իր կրած անվերջ հալա-
ծանքներին եւ ապրած անսպառ աղէտներին,
մնաց, այնուամենայնիւ, իրրեւ մէնէն զօրա-
ւոր ազդակը մեր կեանքի, պահեց իր գաղա-
փարական բերդն առանց ճեղքուածքի եւ ա-

ղէտներին նօսրացած իր շարքերը շարունակ
խտացրեց նոր ու թարմ հետեւորդների հոյա-
կապ շարանով :

Այսպէս ուրեմն,

Ընկերութիւնը պէտքի դալ ու պիտի
տօնի իր յաղթանակը ազատ ազգերի ազատ
երկնակամարի տակ, նա չի կարող իրեն հետ
հալածանք բերել, նա մեր ըմբռնած վեհ ու
գեղեցիկ դաւանանք չի լինի, եթէ իր յաղթա-
նակը դալ տօնելու ազգային հալածանքների
գնով ու ազգութեանց գերեզմանի վրայ :

Սակայն մենք ընդունուած սովորու-
թեան սուրբ տալով, փոխն ի փոխ գործա-
ծում ենք շարունակ «հայրենիք» և «ազգու-
թիւն», «ազգային ազատութիւն» և «անկա-
խութիւն» բառերը :

Զատենք այս գաղափարները և յստակօ-
րէն պարզենք մեր դիրքը դէպի հայրենիքի եւ
նրա անկախութեան հարցերը, որոնց նուիր-
ուած են մեր այս մի քանի սողերը :

Հայրենիքն ու ազգութիւնը, ազատու-
թիւնն ու անկախութիւնը անշուշտ չափազանց
սեքտ ու նուրբ թելերով կապուած են իրար,
սակայն նրանք, այնուամենայնիւ, տարբեր
են թէ՛ իբրև գաղափարներ ու թէ՛ իբրև ար-
ժէքներ :

Անկախութիւնը ազատութեան մէկ ար-
տայայտութիւնն է միայն, իսկ հայրենիքն
այն միջավայրն է, ուր ազգութիւնն ապրել

է դարերով, ուր նա իր պատմութիւնն է հիւսել և ուր կուտակել է իր ինքնութիւնը յատկանշող հոգեկան ամբողջ հարստութիւնը:

Ընդունել ազգութիւնն ու զէմ՝ դուրս գալ նրա հայրենիքին, այդ կը նշանակէ ջընջել աջով այն, ինչ գրուած է ձախով:

Տրամաբանական անհեթեթութիւն է որեւէ հայածանք որեւէ ազգութեան բ' ակազայի զէմ՝ երբ այդ ազգութեան զէմ գործադրուած որեւէ բռնութիւն նկատուած է իբրև բացարձակ միատուն ընկերվարութեան ամէնէն հիմնական սկզբունքներ:

Սոփիստութիւնը միայն նման զէպքով կարող է օգնութեան գալ, եթէ նա ի հարկէ, իբրև վիրիութեան զէնք նկատուի:

Հայրենիքն այն միջավայրն է, ուր ազգութիւնը լուսագոյն ձևով կարող է յայտնարեւել իր ստեղծագործական ու շինիչ տաղանդը, ուր նա բոլորանուէր ձևով կարող է փարել իր պատմական վեհ առաքելութեան, ուր նա հանդիստ սրտով կարող է շունչ քաշել և իր թեկերը տարածել:

Ազգութեան պահպանման, զարդացման ու ստեղծագործութեան նախապայմանն է հայրենիքը ու մանաւանդ՝ նրա անկախութիւնը:

Քաղաքական անկախութիւնից դուրս զրծուած բոլոր ու զիները չեղունեւն ազգութեանց պահպանման նախապայման սկզբունքից. նրանք

դէմ են ընկերվարութեան հիմնական պատ-
գամնելին, նրանց ոգուն ու հոգեկան. այդ
քարտուղի, անշիտակ և մեկն ճամբաները չեն
լուսաւորուած այն գաղափարներով, որ գա-
ւանում է աշխատաւոր մարդկութիւնը:

Ազգերը պէտք լինեն ազատ և անկախ, —
անա այն մեծ նշանաբանը, որ ցաւով ու եր-
կունքով, ահեղ պայքարների ու աննախն-
թաց բազում մեծի դնով մեր գորն իր ուսե-
րին առած յայնտեղանորէն բերում է պատ-
մութեան խորքերից:

Ազգերը պէտք լինեն ազատ և անկախ, —
որովհետև այդ է ազգութեանց պահպանման
ու զարգացման միակ ճշմարտ ուղին, այդ է
ճշմարտ ընկերվարութեան խտակ, պարզ
մեկին ու խրոխտ պատգամը:

Աւելին: Մէկ հիմնական սխալ, որ յատկապէս ան-
կախութեան հարցում թող է սուերիքին ըն-
կերվար միտքի ու նաև, ցաւով պիտի ասել,
Հ. Յ. Գաշնակցութիւնը, որ առաջ պէտք է
սրբագրուի:

Ինչպէս ծանօթ է, ընկերվարական կու-
սակցութիւնների ծրագրերը սուբորարար բաղ-
կացած են երկու մասից. բուն ծրագրից կամ,
ինչպէս ընդունուած է ասել, նուազագոյն
բաժնից և սպա՛ առաւելագոյն ծրագրից:

Առաջինի մէջ գծուած են այն ուղիները,
որոնք ծառայում են իբրև սոսկ միջոց վերջ-

նական նպատակին հասնելու համար, — հետեւաբար այդ միջոցները փոփոխական են ու ժամանակաւոր :

Իսկ երկրորդ բաժնի մէջ ամփոփուած է վերջնական նպատակը, բոլոր ճիգերի ու ձրգաւումների վերջնական կայանը, որ, հետեւաբար, անփոփոխ է ու յաւիտենական :

Իրապէս յաւիտենական է արդեօք ընկերվարական մեծ ուսումնաբ. անփոփոխ է արդեօք այն, ինչ այնքան մոլեղնորէն դաւանում է աշխատաւոր մարդկութիւնը :

Երբե՞ք և ոչի՞նչ չպիտի՞ փոխուի արդեօք այն վարդապետութիւնից, որ այսօր իր շուրջնունի համախմբած հաւատացեալների հսկայ բազմութիւններ :

Չգիտենք :

Այսօր, մե՛զ համար, մարդկային մեր տկա՛ր մտքի առջև չեն գծուում աւելի վառ, աւելի ընդարձակ հորիզոններ : Այն կէտք, ուր վերջանում է մեր հոգու հայեացքը և երկինքը միանում երկրին, — այդ վերջին ու պայծառ կէտք ընկերվար հասարակակարգն է, մեր ձրգաւումների ու երազանքների վերջին կայանը : Եթէ աստուածային մէկ հզօր ներշնչումով կարողանայինք կարգաւ հեռաւոր գարերի գաղտնիքը, եթէ մէկ հրաշածին պայծառատեսութեամբ գիտնայինք թէ՛ ի՞նչ կենցաղաձևեր ու հասարակակարգեր, արդեօք ի՞նչ ուսումնաբ. ու վարդապետութիւններ — աւե-

լի՛ վսեմ, աւելի՛ արդար, աւելի՛ վեհ ու աւելի՛ գեղեցիկ—պիտի գան ընկերութիւնը փոխարինելու, —ապա մենք հենց այսօրուանից բոլորանուէր ձեռով կը փարէինք այդ նոր կերան քարոզին և մեր քայլերն ու գործերը, մեր պահանջներն ու ձգտումները, մեր կեանքի ընթացքը կը գծէինք այդ նոր վարդապետութեան հունով :

Ասացինք սակայն, որ նախագծուած են մեր հոգու եւ մտքի տեսողութեան սահմանները :

Ընկերվար հասարակարգը վերջնական պսակումն է մեր բոլոր ձգտումների և հանգրուանը մեր նպատակների, որովհետև նա՛ է մեր սահմանափակ տեսողութեան վերջին կայանը : Այս ասել է, ուրեմն, որ ծրագրի առաւելագոյն բաժնի մէջ, այնտեղ, ուր ընկերութիւնն է տեղաւորուած, այդտեղ տեղաւորուած պիտի լինեն նաև այն հիմնական գաղափարները, որոնք կազմում են այդ ուսմունքի ոգին, էութիւնը, որոնք իմաստ են տալիս նրա գոյութեան, առանց որոնց ընկերութիւնը կը լինէր ամէն ինչ, սակայն չէր լինի այն, ինչ մենք ըմբռնում և հասկանում ենք ընկերութիւն ասելով :

Ուրեմն ընկերութիւնն իր ջինջ ու բիւրեղ նկարագիրը, իր վեհ էութիւնը, իր ամբողջական գէճքը պահելու համար պիտի տեղաւորուի ծրագրի առաւելագոյն բաժնի

մէջ իր բոլոր հիմնական ու բաղկացուցիչ մասերով: Նրա տարրերից և ոչ մէկը, և ո՛չ մէկ պատճառարանութեամբ չի կարող անջատուել իր հիմնական բունից և այս կամ այն ձևի տակ տեղափոխուել մէկ ուրիշ տեղ:

Ծրագրի նուազագոյն բաժնի մէջ պիտի մնայ այն ամէնը, ինչ ծառայում է իրրև ստակ միջոց վերջնական նպատակին համեմատ համար, այսինքն այն ամէնը, ինչ, հետևաբար, կրում է ժամանակաւոր բնոյթ և իր էութեան մէջ ենթակայ է փոփոխութեան. իսկ առաւելագոյն բաժնի մէջ պիտի տեղաւորուի ամբողջութեամբ ինքն ընկերվարութիւնը իր բոլոր հիմնական մասերով, այսինքն այն, որ նպատակ է և ոչ թէ միջոց և որ, հետևաբար, ենթակայ չէ իր էութեան մէջ որեւէ փոփոխութեան և դատապարտուած չէ միայն ժամանակաւոր կեանք ունենալու:

Տարաբախտաբար այս հիմնական սկզբունքները տեղ չեն գտած ընկերվարական կուսակցութիւններից և ոչ մէկի գաւառագրի մէջ. նրանք բացակայում են մինչև իսկ Գաղնակցութեան հաւատագրից, մի հաւատագիր, որ, ինչպէս տեսանք, բնազդական առողջ մըզումով հայ մեծ քաղաքական կազմակերպութիւնը դրել էր գործունէութեան միանգամայն ուղիղ և ճշմարիտ գծի վրայ:

«... Զգուելով նանդերձ կազմակերպել մեկ, ներդաշնակ, ամբողջական մարդկութիւն

այսօրուան կտոր-կտոր, բաժան-բաժան ու նա-
կամարտ աշխարհին տեղ, ընկերվարութեան
իրագործումը չի պահանջում արդի ուրոյն ազ-
գային միութիւնների իսպառ ճուրղմը. միու-
թիւններ, որոնք իրենց պատմականօրէն ժա-
ռանգած բեղմնաւոր մասնաշատկութիւններով
կարող են միայն ճոխացնել ապագայ ընկեր-
վար մարդկութիւնը» :

Ահա, օրինակ, այն կտորը, որ ազգու-
թեան մասին տեղ է գտած Փաշնակցութեան
ձրագրի առաւելագոյն բաժնի մէջ :

Ուշի-ուշով կարգացէք մեր բերած կտո-
րը. խորամուխ եղէք նրա ներքին իմաստի
մէջ, ասացէք այն, ինչ խոհեմօրէն թերի է
թողնուած, — և դուք կը տեսնէք այդ կտորի
վրայ մարքսիստական զպրոցի հակազգային
ոգու հետքերն ու այն վախը, որ այդ զպրոցը
ներշնչել է իր հակառակօրդներին :

«Զգտելով հանդերձ . . . ընկերվարութեան
իրագործումը չի պահանջում արդի ուրոյն
ազգային միութիւնների իսպառ ձուլումը . . . » :

Այլևս չչարունակենք, որովհետեւ այս մէկ
կտորի մէջ արդէն իսկ շատ բան կայ ասուած :

Մեր ընդգծած տողերի տակ թագնուած
է այն վախը, որ մարքսիստական զպրոցը
ներշնչել էր իր շրջապատին յատկապէս ազ-
գային հարցում և այն չափէն աւելի պատկա-
ռանքի զգացումը, որ կար զէպի «ընկերվա-
րութիւն» խօսքը :

Այսպէս ուրեմն :

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը պաշտպան է հանգիստանում ազգային ուրոյն գոյութեան, որովհետեւ ընկերութեանը չի պահանջում (ինչ սարսափելի բան) նրանց իսպառ ձուլումը :

Այս նշանակում է, որ ընկերութեանն իսպառ չպահանջելով հանգերձ, մի չափով, այնուամենայնիւ, պահանջում է ազգութեանց ձուլումը, և այլա, որ ամէնէն գլխաւորն է՝ ծրագրի բանաձեւումից այն տպաւորութեանն է ստացւում, որ Դաշնակցութիւնը դէմ չէ ազգութեանց ուրոյն գոյութեան սոսկ այն պատճառով, որ ընկերութեանն այդ պահանջը չի առաջադրում, այս ստել է միաժամանակ, որ եթէ մէկ մէկ օր ընկերութեանն այդպիսի մի պահանջ առաջագրէր, ապա Դաշնակցութեանն այդ պահանջի առջեւ տեղի պիտի տար (կամ կարող է տեղի տալ) :

Պարզ չէ՞ միթէ այն թիւր ըմբռնումը, որ այս հարցերի ձեւակերպման մէջ հանդէս է բերուած —անշուշտ տեսականօրէն— նաև Դաշնակցութիւնը :

Համոզուած կարելի է լինել, որ շատ մօտ շրջանին այս կարգի բոլոր թիւրիմացութիւնները միանգամ ընդմիշտ պիտի վերանան ոչ միայն Դաշնակցութեան, այլ և բոլոր այն հասանքների ծրագրերից, որոնք որդեգրած են ընկերութեան վարդապետութիւնը :

Ազգերի և ընկերութեան հասանքների վերջին տասնամեակների կեսին օւ պայքարը եկան

մեծապէս դիւրացնելու մի շարք կնճիւղների լուծումը և լոյս սփռելու այն կէտերի վրայ, որոնք մինչ այդ մութ էին մնացած :

Պարզուեց նաև, որ ընկերվարութիւնն աշխատաւոր մարդկութեան երազած ուսմունքը չէր լինի, եթէ նա դար ուրոյն ազգերի ձուլումը պահանջելու այս կամ այն ձևի տակ :

Ընկերվարութիւնը չի կարող չձգտել, նա ձգտում է ու պիտի ձգտի կազմակերպել մէկ ու ներդաշնակ մարդկութիւն այսօրուան կտորկտոր, բաժան-բաժան ու հակամարտ աշխարհի տեղ ու այդ նպատակին նա կարող հասնել նաև այն ժաճանակ, երբ բոլորանուէր ձեռով փարի ազգերի պայքարին, անվերապահօրէն զօրավիզ հանդիսանայ նրանց գոյութեան, պահի ու պահպանի մարդկային հաւաքականութիւնը յատկանշող ազգային այն միութիւնները, որոնք—ասենք իր իսկ ծրագրի խօսքերով—իրենց պատմականօրէն ժառանգած բեղմնաւոր մասնալատկութիւններով կարող են միայն ճոխացնել ապագայ ընկերվար մարդկութիւնը :

Սակայն հիմնական թերացումն այստեղ չէ բնաւ :

Կարելի է, վերջապէս, ընդունել, որ գրչի մէկ չարաճճի խաղով «խտլառ» խօսքը տեղ է գտել այնտեղ, որտեղ նա իսպառ տեղ չպիտի գտնէր :

Կարևորն ու էականը, բնորոշն ու յատկանշականը մտածողութեան այն սկզբունքային ընթացքն է, որ, ինչպէս քիչ վերը շեշտեցինք, շօշափած հարցերի լուսարանութեան մէջ հանդէս է բերում մեր ծրագիրը :

Ընկերվարութեան հանդէպ ազգութիւնները, ըստ ծրագրի, զրուած են պարզապէս ըստորադաս վիճակի մէջ, ըստ ծրագրի, թելադրողը, հրահանգողն ու պարտադրողը ընկերվարութիւնն է, իսկ ենթական ու կամակատարը՝ ազգութիւնը :

Ազգութիւնը, ըստ ծրագրի, ամօթխածօրէն տեղ է դառել կուսակցական դաւանագրի առաւելագոյն բաժնի մէջ, որովհետեւ զրան զէմ չէ բնկերվարութիւնը :

Այսպիսով, փոխուել են գերերն ու տեղերը և ընկերվարութիւնն իր ստորադաս վիճակից գուրս գալով, գերիշխան դիրք է գրաւել ազգութեանց հանդէպ :

Պարզ հասարակակարգը—մինչև իսկ ընկերվար—որ կեանքի է կոչուում պահելու եւ պահպանելու համար յարատեւ արժէքները (ու նաև ազգային), մտածողութեան մէկ տարօրինակ, անըմբռնելի ու սխալ ընթացքով յաւիտենականութեան բնոյթ է ստացել և գարձել ինքնանպատակ :

Սակայն չէ՞ որ հասարակակարգերը շարունակաբար փոփոխուել են պատմութեան ընթացքին :

Չէ՞ որ նրանցից այն, որ երէկ նպատակ էր, յետագային, ապրող սերունդների համար, դարձել է պարզ միջոց մի այլ, աւելի բարձր հասարակակարգի հասնելու համար, Ու չէ՞ որ ազգերը ոչ միայն չեն չքացել (խօսք չի կարող լինել, ի հարկէ, ֆիզիքական բնաջնջումի մասին), այլ և դարերի ընթացքում կուտակել են պայքարի ու դոյութեան աւելի զօրաւոր զէնքեր, փարթամանալով իրենց թէ՛ ներքին բովանդակութեամբ ու թէ՛ արտաքին ձեւերով:

Եւ միթէ պարզ չե՞ն այդ հարցերի պատասխանները:

Ազգերը մնացել են ու պիտի մնան իբրև մարդկային հաւաքականութիւնը յատկանշող յատաճագէժ ազգակներից մէկը, իսկ հասարակակարգերը եղել են ու պիտի լինին այդ հաւաքականութիւնը լաւագոյն ձեռով սպասաւորող միջոցներից մէկը, այսօր՝ այս, իսկ վաղը՝ մէկ այլ հասարակակարգի միջոցով՝ աւելի՛ արդար, աւելի՛ փարթամ, քան իր նախորդն էր:

Աւելին չէ ու չի կարող լինել նաև ընկերվարութիւնը:

Այսօր նա մեր երազանքների վերջին կայանն է, որովհետև աւելի հեռուն անկարող ենք տեսնել, սակայն վաղը, դարեր ու տասնեակ դարեր վերջ, նա պիտի դառնայ պատմութեան անցած ճանապարհի մէկ սովորա-

կան փուլը, նոր ու աւելի բարձր աստիճան-
ների հասնելու համար:

Որովհետեւ, փիլիսոփայական լաջն ու ըն-
դարձակ առումով, իղէալը անհասանելի պի-
տի մնայ միշտ մարդկութեան համար, որին
նա միշտ պիտի ձգտի, Որովհետեւ հարազատ
թարգմանը մարդկային ներքին էութեան ե-
ղել է ու պիտի մնայ Լեսինգեան այն մարդը,
որ նախընտրում է միշտ ձգտել ճշմարտու-
թեան, սակայն նրան երբեք չհասնել:

Որովհետեւ մէկ օր, վերջապէս, այս նոյն
ճակատագիրը պիտի ունենայ նաև ընկեր-
վար հասարակարգը, նա պիտի զաղարի
մաղկային բրոնզ մտքի երանական ազբիւրը
լինելուց, նա պիտի ընկնի ու խորտակուի
գալիք գարեբրի անիմանալի ձգտումների առջև
ու ճանապարհ գծի գէպի այն հորիզոնները,
որ յետագային ու յետագայ ժամանակները
պիտի բանան մարդկութեան համար:

Տուեալնե՛ր, հիմունք և իրաւունք չունենք
սակայն այս նոյն խօսքերը նաև ազգութեանց
մասին ասելու:

Եթէ ազգերը հրով ու սրով չպիտի բնա-
ջնջուեն, ապա նրանք յարաճունօրէն զար-
գանալով ու փարթամանալով, պիտի մշտա-
պէս ապրեն, իբրև մարդկային հաւաքակա-
նութիւնը յատկանշող մէկ անիմանալի, խոր-
հրդաւոր և գաղտնալի ձև:

Որովհետեւ միշտ և սմէն անգամ ճապո-

նական հրավառ գետինը, բրիտանական մա-
սախլապատ երկինքը, սքանդինաւեան խո-
ժոռ ու ցրաաշունչ բնութիւնը, եգիպտական
անծայրածիր անապատները, իտալացու ջինջ
ու կապուտուկ երկնակամարն ու հայկական
կարկաշատ ջրերը, ձիւնափառ սարերն ու
անդնդախոր ձորերը ա՛յլ հնչիւն, տարբե՛ր հո-
գի, մէկ ուրի՛շ նկարագիր ու բնութիւն պիտի
կերտեն իրենց բնակիչներէ համար :

Մարդկային հանճարը, նաև հազարաւոր
տարիներ յետոյ, պիտի արտայայտուի ու ըս-
տեղծագործի ազգութեանց միջոցով, ու նաև
հազարաւոր տարիներ վերջ բրիտանական ազ-
գային հանճարը պիտի խօսի մէկ նոր ու ինք-
նակերտ Շէքսպիրի գրչով, որ տարբեր պիտի
լինի իտալական ապագայ Գանտէի գրչից :

Արդ, քանի որ այսքան տարբեր են լն-
կերվար հասարակարգի և ազգութեանց
արժէքները թէ՛ պատմական, թէ՛ հասարակա-
գիտական ու թէ՛ զուտ մեթոդաբանական տե-
սակէտից, ապա առանց ամենափոքրիկ վարա-
նումի իսկ մէկ կողմ պիտի նետել խօսքերի
կախարդանքը և յստակօրէն պարզել այն տուր-
քը, որ ընկերվար ծրագրի մէջ պիտի տրուի Աս-
տուծուն և կեսարին :

Եթէ գերադաս ու ստորադաս վիճակների
խնդիր կարող է լինել, ապա անկասկած է,
որ գերադաս վիճակը պատկանում է ազգու-
թեան, իսկ ստորադասը՝ ընկերվարութեան :

Ո՛չ թէ ընկերվարութիւնն է, որ, ձգտելով հանդերձ կազմակերպել մէկ, ներգաշնակ, ամբողջական մարդկութիւն ախօրուան կտորկտոր, բաժան-բաժան ու հակամարտ աշխարհի տեղ, չի պահանջում ազգային միութիւնների իսպառ ձուլումը և այդ պատճառով միայն ազգութեանց պահպանումը դառնում է մեր նպատակներից մէկը և ամօթխածօրէն տեղ գրաւում ծրագրի առաւելագոյն բաժնում, այլ ազգութիւնն է, որ, ձրգտելով մարդկային համակենցաղի աւելի՛ փարթամ, աւելի՛ ճօխ, աւելի՛ վեհ՝ ձեերի, որդեգրում և դաւանում է ընկերվար ուսմունքը, իբրև դէպի այդ նպատակը տանող մէկ վարդապետութիւն:

Ու պարզ է ինքնին, որ պատմականօրէն ժառանգած իրենց բեղմնաւոր մասնախտկութիւններով ապագայ հասարակարգը ճօխացնող ազգութիւնները, եթէ տեսնն, որ իրենց այս ձգտման դէմ է ընկերվարութիւնը, ապա նրանք կը ծառանան նաև ընկերվարութեան դէմ, առանց վայրկեան իսկ տատանուելու:

Որովհետև թոյլատրողը, հրահանգողն ու պահանջողը, — մէկ անգամ էլ կրկննք, — ազգութիւնն է, և ոչ թէ այս կամ այն դաւանանքը. դաւանանքը՝ ա՛յդ թելագրանքների, հրահանգների ու պահանջների մէկ խտացումն է միայն և ոչ աւելին. դաւանանքն ազգութիւնից

ո՛չ դուրս է և ո՛չ վեր, այլ նա ազգութեան մէջ է, նրանից է բղխում, նրանով կեանք առնում և նրա մէջ էլ վերջ դանում։

Ահա այս սկզբունքն ամենայն յստակութեամբ ու պայծառութեամբ, — որքան, ընդհանրապէս, պայծառ ու յստակ կարող է լինել մարդկային լեզուն, — տեղ պիտի գանի ծրագրի առաւելագոյն բաժնի մէջ։

Սակայն մենք շարունակ ազգութեան շուրջն ենք պտտում, առանց անկախութեան մասին խօսելու։

Ասացինք, որ չի կարելի ազգութեան պաշտպան հանդիսանալ և նրա հայրենիքի դէմ պայքարել. ու չի կարելի հայրենիքի անձեռնմխելիութեան սկզբունքը որդեգրել, աւելացնենք անմիջապէս, առանց այդ հայրենիքի անկախութիւնը պահանջելու։

Աւելին։

Ազգայնօրէն անկախ ապրելու իրաւունքը պիտի տարածուի ազգային ամբողջականութեան վրայ թէ՛ հայրենիքի մէջ և թէ՛ հայրենիքից դուրս։

Ազգութիւնն իր բոլոր ճիւղերով պիտի մընայ ու պիտի պահուի իբրև անմասնատելի մէկ ամբողջութիւն։

Ապագան դիւրութեամբ կը գծի անշուշտ այն ձևերը, որոնք հնարաւոր կը դարձնեն այս սկզբունքի լիակատար կիրառումը տրւեալ ազգութեան նաև այն հատուածների նը-

կատմամբ, որոնք պատմական բազմապիսի պատճառների հետեանքով պոկուած են իրենց բունից և ապրում են հայրենիքից դուրս, տարբեր հորիզոնների տակ :

Սակայն այսօր իսկ պարզ է այն լուծումը, որ գծուած է հայրենիքի մէջ ապրող ազգութեանց համար :

Ինչպէս անվերաքննելի է ազատութեան սկզբունքը (խօսելու, գրելու, դաւանելու, հաւաքուելու, շարժուելու և ին. և ին.) անհատի համար պետութեան մէջ, նոյնպէս անվերաքննելի է անկախութեան սկզբունքը (ազատօրէն, անկախաբար և ազգովին ապրելու, զարգանալու, ստեղծագործելու և ին.) ազգութեան համար՝ համամարդկային մեծ ընտանիքի մէջ :

Որովհետեւ ազգութիւնը ոչ միայն իրաւունքների օրհեկտ է (ազգութեան պատկանող անհատների համար), այլ և իրաւունքների սուբեկտ (մնացեալ ազգերի և համայն մարդկութեան հանդէպ) :

Ազգութիւնն իբրև մարդկային հաւաքականութիւնը յասկանչող մէկ ուրոյն ձև, հանդէս է գալիս ազգերի գոյութեան մրցադաշտում իբրև մէկ, անբաժան և լրիւ ամբողջութիւն, հրապարակ է իջնում իբրև ֆիզիքական անձ՝ իր անվերաքննելի պահանջով :

Անկախութիւնը—ազգերի անկապտելի իրաւունքն է, նրանց անվերաքննելի ու նը-

ւրական սեփականութիւնը :

Անկախութիւնն ազգ-սուրճեկաբազմա-
թեան միակ ձեւն է, անկաշկանդ ապրելու եւ
ստեղծագործելու միակ միջոցը :

Ու քանի որ անկախութեան սկզբունքը
ազգութեան մէկ այսքան կարեւոր յատկա-
նիչն է— երբեք փոփոխուող ու մշտապէս ապ-
րող, քանի որ ազատութեան սկզբունքը մէկն
է մարդկութեան յարատե նպատակներին, ե-
ղել է ու պիտի մնայ, ուստի նաև անկախու-
թեան սկզբունքը, իբրև ազգ-սուրճեկաբա-
զատութիւնը մարմնաւորող միակ ու անխա-
թար ձեւը, պիտի մնայ ազգութեան նպատակ-
ների աշխարհում :

Այս իմաստով ընկերվարութիւնը մեզ հա-
մար ընդունելի լինելու համար պիտի լինի
ոչ միայն աշխատաւորական, ազգային և երկ-
րագործական, այլ և, եթէ կարելի է այսպէս
ասել, անկախական.— զաշնակցային : Անկա-
խական այն իմաստով, որ ամէն մէկ ազգու-
թեան լիակատար քաղաքական ազատութիւնը
պիտի նկատուի իբրև ա՛յդ ազգի (և ոչ ուրիշի)
անբռնադատելի իրաւունքն ու անվերաքննելի
սեփականութիւնը, որի տէրն ու դատաւորը
ինքն է և ոչ ուրիշը, և դաշնակցային ճիշտ այն
ըմբռնումով, որ ազգերը մէկ, ներդաշնակ և
ամբողջական մարդկութիւն կազմելու համար
հանդէս պիտի դան իբրև հաւասարաբեւեռ և
իրաւահաւասար ազատ միութիւններ և իրենց
ազատ կամքով ու դաշնակցային հիմերի վրայ
տեղաւորուեն համամարդկային մեծ գերդաս-
տանի մէջ :

Անկախութեան պահանջն այս իմաստով
ա՜ն ընկերվարութեան մէկ անբաժան մասը
պիտի դառնայ եւ իբրև այդպիսին տեղաւոր-
ուի ծրագրի առաւելագոյն բաժնի մէջ :

Այս տեսակէտից անխոցելի չէ ընկերվար
կուսակցութիւններից և ոչ մէկի դաւանանքը .
պակասաւոր է նաև Դաշնակցութեան ծրագիրը :

Մէկ տարօրինակ ըմբռնումով ազգու-
թիւնը, ինչպէս տեսանք, տեղ է գտել կու-
սակցութեան նպատակների աշխարհում (թէև
... ընկերվարութեան թոյլտուութեամբ), իսկ
հայրենիքի գաղափարն ու այդ հայրենիքի ա-
զատութեան պահանջը մնացել են այդ նոյն
դաւանագրի նուազագոյն բաժնի մէջ, ուր
տեղաւորուած են դէպի վերջնական նպատակ
տանող (ու փոփոխական և ժամանակաւոր
կեանք ունեցող) միջոցները :

Ազգութեան հետ մէկտեղ նաև անկա-
խութեան գաղափարը պիտի դառնայ աշխա-
տաւոր մարդկութեան մշտտեւ նպատակնե-
րից մէկը և տեղաւորուի նրա ամբողջական
դաւանագրի մէջ :

Ընկերվարութիւնը պիտի դառնայ նաև
անկախութեան դաւանանք :

Ախալ չհասկացուենք սակայն :

Մեր խօսքն անկախութեան սկզբունքի մասին
է, բայց ոչ՝ այլ սկզբունքի կոնկրետ կիրա-
ռումներին :

Հաւասարութեան գաղափարը մէկն է
ընկերվարութեան հիմնական տարրերից և
այդ պատճառով այդ գաղափարը տեղ է գը-
տել ծրագրի առաւելագոյն բաժնի մէջ, սա-

կայն նրա իրազօրծման միջոցները տեղաւորուել են այդ նոյն ծրագրի նուազագոյն բաժնում, որովհետեւ մարանչոզ մարդկութիւնն այսօր այս, իսկ վաղը՝ բոլորովին այլ միջոցներով պիտի ձգտի այդ հաւասարութեան իրականացման:

Ընկերվարութիւնը բացարձակապէս ժրտում է կեղեքման սկզբունքը. ուստի նա այդ սկզբունքը յայտարարում է իրրե իր անվերաքննելի նպատակներից մէկը: Սակայն այսօր նա ձգտում է կեղեքման այդ ձեւերը վերացնել՝ ութ ժամնայ բանուորական օրուայ, աշխատավարձի նուազագոյն սակի, այլնայլ ապահովագրական հիմնարկութիւնների և այլ նման միջոցների օգնութեամբ, ուստի նա այդ միջոցները—միշտ փոփոխական և միշտ ժամանակաւոր—պահում է ծրագրի նուազագոյն բաժնի մէջ, ուր վաղը, նրանց փոխարէն, պայքարի այլ միջոցներ (նոյն նպատակը հետապնդող) պիտի գան տեղ գրաւելու:

Ազգութիւնը լարատե արժէք է և այդ պատճառով նրա գաղափարը դարձած է ինքնա նպատակ և տեղափոխուած ծրագրի առաւելագոյն բաժինը, իսկ ազգութեան պահպանման միջոցները՝ մայրենի լեզուի կիրառում (գալրոցում, դատարանում և պետական այլ հիմնարկութիւններում), ազգային այս կամ այն սովորոյթի պահպանում, պետական քիւղէից մի որոշ դուժարի յատկացում այս կամ այն ազգութեան կուլտուրական նպատակների համար ևլն. ևլն. —այս բոլորը, իրրեւ

ժամանակաւոր միջոցներ, տեղափոխուած են ծրագրի նուազագոյն բաժինը, Չերկարենք:

Ահա այսպէս պիտի լինի նաև անկախութեան հարցում:

Անկախութեան պահանջը, իբրև հիմնական սկզբունք, իբրև պայքարող ազգութեան վերջին կայան, իբրև մէկ անփոփոխ ու մշտապես նպատակ տեղ պիտի դանի ընկերվար կուսակցութեան ծրագրի առաւելագոյն բաժնի մէջ, իսկ այդ անկախութեան իրականացման կոնկրետ ձևերը (այսօր՝ ինքնավար, վաղը՝ ֆեոտրատիվ կամ մէկ այլ ձևով) եղել են ու պիտի մնան այդ նոյն ծրագրի նուազագոյն բաժնում:

Թէ որքան արդար ու անխոցելի են մեր դիտողութիւնները, — այդ ցոյց է տալիս նաև այն աննախընթաց վերիվայրումը, որ տեղի ունեցաւ Ռուսաստանում, բոլշեւիկեան տիրապետութեան շրջանին:

Ընկերվար մտքի ամէնէն «ձախ» թևը (անուանապէս անշուշտ) ռիսերիմ հակառակորդն էր ազգութիւնների ու նրանց անկախութեան ձգտումի:

Այն երանելի օրերին, երբ բոլշեւիկները զեռ ևս սոցիալ-դեմոկրատներ էին, նրանց հետ անկարելի էր բերան բանալ ազգութեանց եւ նրանց քաղաքական դատերի մասին:

Նախապատերազմեան բոլշեւիզմը լրջօրէն այդ հարցերով զբաղուելը աւելորդ աշխատանք էր համարում:

Այն ըմբռնումն էր իշխողը թէ ընկերվար-

բութիւնն անմիջական աղերս չունի ո՛չ ազգութեանց և ո՛չ էլ նրանց զաւերի նետ, Ընկերվարութեան նպատակներէն զուրս էին նըկատուած այդ կնճիռները, որոնք պիտի ապրեն և բարատեն այնքան ժամանակ, որքան ժամանակ ապրուծ և շարատուծ է ինքը մասնա սիրական տնտեսութիւնը :

Մարքսիզմի թունաւոր ու բացասական ազդեցութիւնը և ո՛չ մէկ հոսանքի վրայ այնքան ներգոր ու շօշափելի չեղաւ, որքան ռուսական սոցիալ դեմոկրատիայի : Քաղաքական և ո՛չ մէկ հոսանք — բովանդակ ընկերվարական բանակուած — այնքա՛ն նախանձելի հաւատարմութեամբ չ'ընդօրինակեց մարքսիզմի տաղը՝ փոխանակ ոգու՛ն, կմախքացած կ'օրմիրները՝ փոխանակ ներքին իմաստին, որքան նոյն ռուս սոցիալ-դեմոկրատիան :

Այս այլ աղակ, նեխող ու սպանիչ երևոյթներն պատճառները թերևս պիտի որոնել նաև ռուսական կեանքի յետամնացութեան մէջ :

Մարքսիզմը դուրանի բնոյթն առաւ ռուսական կեանքի համար :

Մարքսիզմի հանդէպ ջոջց տուած քննական վերաբերումը նկատուեց իբրև սրբապղծութիւն և բնկերվար ամէնէն մեծ առաքի նութիւնը համարուեց այն կապկային թութակումը, որ ռուս սոցիալ-դեմոկրատները թող էին ապիս իրենց՝ հիմնադիրների խօսքերը նոյնութեամբ ու տաղակալիօրէն շարունակ

կրկնելով :

Նաև սրանով պէտք է բացատրել այն իշնամական վերաբերումը, որ ռուսական սոցիալ-դեմոկրատները ունեցան դէպի ազգային հարցը : Այս թշնամութիւնն այնքան բացայայտ էր և մարքտիզմի ազդեցութիւնն այնքան հզօր ու տիրական, որ մինչև իսկ ռուսական իրականութիւնը, այդ բազմացեղ, բազմալեզու և բազմակրօն երկիրն իր ազգային բացառիկ գունեղութեամբ բնաւ որոնումների խթան չեղաւ «գոգմա»-ին փարած ռուս մարքսիստական մտքի համար :

Աննկատ չանցաւ, ի հարկէ, նաև այն հանգամանքը, որ, ինչպէս ճշտօրէն նկատում է իր գրքոյկներից մէկի մէջ Պլեխանովը, ռուս ժողովուրդը գործնականօրէն չզգաց և չապրեց — թէ՛ զիրքով ու թէ՛ թւով — ազգային հարցի իմաստը, տիրականօրէն իշխող ռուս ժողովրդի համար գոյութիւն չունեցաւ ազգային հարցը և նա կարծեց (անշուշտ առաջ և ոչ հիմա), թէ այդ հարցը գոյութիւն չունի նաև ուրիշների համար :

Այգպէս էր սակայն երէկ, անցեալի մէջ, ընդամէնը մի քանի տարիներ առաջ :

Մասնաւորաբար մեծ պատերազմն ու յատկապէս հոկտեմբերեան յեղաշրջումը հիմն ի վեր դրին ամէն ինչ զաղափարների և հասկացողութիւնների նաև այս բնագաւառում :

Ռուսական սոցիալ-դեմոկրատիան, յան-

ձինս բուշեիզմի, Սուրբ Հոգու մէկ շարանձի ներշնչումով դարձաւ. ամէնէն «հաստատակամ», «անվերապահ» և «մոլի» պաշտպանն ազգութեանց և նրանց դարերի:

Միանգամ ընդմիշտ մոռցուեցան ոտւս և հայ բուշեիկների այն թոթովանքները, որով ազգերն իրաւունք ունէին «ինքնորոշուելու» միայն... ինչ որ անորոշ, անբովանդակ ու անջիղ «կուլտուրական» պէտքերի համար, իսկ աւելին... յանցագործութիւն էր արդէն, անարգանք՝ և՛ յեղափոխութեան և՛ ընկերվարութեան հասցէին:

Անյայտութեան ծոցից ազգեր ծնունդ առին (ամբողջ տասնեակներով. մեծաքանակ ապրանքի ձեւով) ևւ «լիազորուեցին» անկախ կեանքի ամէնէն բացարձակ իրաւունքներով:

Ազգային ամէնէն վառ երեւակայութիւնն իսկ ուսահպատակ ազգերի համար չէր գծել ինքնօրէն կեանքի այնքան ընդարձակ հորիզոններ, որպիսին արաւ ուսական սոցիալ-դեմոկրատիայի բուշեիկեան թէր:

Արաւ անշուշտ խօսքով, առ այժմ ոչ անկեղծօրէն, պարզապէս խարդախ և ստոր նկատումներով:

Սակայն մեզ հետաքրքրողը այդ չէ:

Կարևորը՝ քննութեան ենթակայ հարցի լուսաբանութեան տեսակէտից այն է, որ դադափարօրէն տեղի տուաւ ազգերի յաղթական երթի առջևնա՛ւ ուսական բուշեիզմը:

Տեսական և գործնական պայքարի մէջ պարտուեց նա, թափեց իր հին ու մաշած զէնքերը և անձնատուր եղաւ այն տարերքին, որ ազգութիւններէ կենսայիր, հոյակապ ու հրաշագեղ զերածնունդ է կոչուում:

Փոյթ չէ, թէ ուսական աշխարհակալութիւնը վերահաստատելու համար, բոլշեւիզմն այսօր պարզապէս կեղծում ու ստում է, յայտարարելով իրեն իբրև պաշտպան ազգային դատերի:

Կարևորը, էականն ու նշանակալիցը այն է, որ նա գաղափարօրէն այլևս ոյժ չի գղում իր մէջ, անցեալի նման հրապարակով զէմ արտայայտուելու ազգային դատերին: Իսկ այս արդէն չափազանց մեծ ու խոստմնալից յաղթանակ է ինքնին:

Ազգերի ազատագրութիւնն ու նրանց անկախութեան գաղափարը այսպիսով սկսում է տիրականօրէն իշխել բոլոր այն հոսանքների վրայ, որոնք իրենց հոգևոր սնունդը շարունակում են առնել—փաստօրէն կամ անուանապէս—ընկերվարութեան գաղափարական աւազանից:

Այսօր համարձակ կարող ենք յայտարարել, որ ազգութիւնները մարդկային մէկ հատուածի մէջ, ընկերվար բանակում, բացառապէս թշնամիներ այլևս չունեն:

Ով իրեն ընկերվարական է յայտարարում և միաժամանակ շարունակում ատամ կրճտա-

ցնել վերածնունդ և անկախութեան ձգտող ազգերի դէմ՝ նա այդ անուժ է քողարկուած ձևով, դաւում ու դաւադրում է ծպտեալ վիճակի մէջ, ժահր ու խանդ է թափում խարդախ, ստոր ու կեղծ ճանապարհներով:

Բաց ու բացճակատ պայքար, ընկերվար գրօշի տակ, այլևս անկարելի է ազգերի դէմ տանել:

Այլևս չկան «խղճուկ», «անօգնական», «եզազլուխ» ու «բէակցիոն» ազգեր, այլ կան ընդհանրապէս ազգեր, ամենքն էլ, ըստ Լորանի գեղեցիկ խօսքի, Աստուածանից այս աշխարհի վրայ, ամենքն ալ արժանի անկախութեան և ազատութեան:

Այլևս պէտք չկայ անպայման 12 միլիոն դառնալու, որպէսզի «դոգման» տուեալ ազգութիւնն արժանի համարի անկախութեան, այլ կարելի է 12 միլիոնից 12 անգամ քիչ լինել թւով ու նորէն իրաւունք և պարտականութիւն ունենալ ձգտելու ճշմարիտ և լիակատար ազատութեան և անկախութեան:

Այդ իրաւունքն ու պարտականութիւնն ունի նաև հայ ժողովուրդը:

Պայքարել յանուն Հայաստանի անկախութեան, այդ կը նշանակէ ջահակիրք լինել աշխատաւոր մարդկութեան լուսաւոր գաղափարների: Այդ կը նշանակէ՝ զօրավիգ հանգիստանալ այն վեհ ու գեղեցիկ պայքարին, որ այսօր տարւում է ընկերվար գրօշի տակ:

Հայաստանի անկախութեան պահանջը բրդ-
խում է պատմական անցքերի խորհրդաւոր
ընթացքից, այն վե՛ն սկզբունքից, որ ազգե-
րը ստորագրաւ ու անազատ մղում ու տա-
նում է դէպի լուսաշող ապագայ, ուր չկան
իշխող և իշխող ազգեր. այլ կան հաւասար
ազգեր :

Հայաստանի անկախութեան պահանջը
թելադրանքն է եշմարիտ ընկերվարութեան,
որ ձգտում է և կարող է իրականանալ ազատ
ազգերի ծոցում և ոչ նրանց գերեզմանի վը-
րայ :

Անկախութեան է ձգտում նաև ինքը,
աշխատաւոր ու նահատակ հայ ժողովուրդը :

Որովհետեւ միայն անկախութեան պայ-
մաններում մեր երկիրը կարող է Հայաստան
դառնալ, իսկ մեր ժողովուրդը՝ նայ մնալ :

Անկախութեան պայմաններում է միայն,
որ հայ ժողովուրդը կարող է ազատօրէն ըս-
տեղծագործել և պատմականօրէն ժառանգած
իր բեղմնաւոր մասնայատկութիւններով ճո-
խացնել ապագայ ընկերվար հասարակարգը :

Միայն իրապէս անկախ Հայաստանն է,
որ միանգամ ընդմիշտ վերջ կը տայ հզօրնե-
րի արիւնուշտ և աշխարհակալ կոիւններն՝
հայկական հողերի վրայ :

Որովհետեւ քանի պէտ հայ ժողովուրդը չէ
տիրացած իր նուիրական սեփականութեան,
մինչ այդ աշխարհակալ և արիւնալի պայքար-

ները հզօրների միջև անպակաս պիտի լինեն մեր հայրենիքի շուրջ, այդ հայրենիքին՝ այդ *res nullius*-ին՝ ոչ ոքի պատկանող իրին տիրանալու համար:

Ինչպէս ամէն տեղ, այնպէս նաև մեր հայրենիքի մէջ հզօրների աշխարհակալ թուրք միանգամ ընդմիշտ կը ջախջախուի. եթէ միայն հայկական հողերի վրայ կեանք առնի մարտունշ ոչ հայութեան դարաւոր երազը, նրա անկախութեան շէնքը:

Միայն այդ ժամանակ տեական կը լինի խաղաղութիւնը մեր երկրում, ազատութեան արևը միայն անկախութեան երկնակամարից ճշմարտօրէն կը լուսաւորի մեր հայրենիքի գոյութեան ուղիները, միայն անկախութեան պայմաններում հայութիւնը կը ստեղծագործի և մէկ աննախընթաց թափով կը լծուի իր լուսաւոր պայքարին:

Ահա թէ ինչու անկախութեան պահանջը աշխատաւոր հայ ժողովրդի նուիրական նպատակներից մէկը պիտի դառնայ: Նա պիտի կազմի հայ ընկերվար մտքի անբաժան սեփականութիւնը և, իբրև այդպիսին, իբրև մէկ տեական և մնայուն արժէք, տեղաւորուի նաև հայ կեանքի հզօր ընկերվար հոսանքի՝ Ն. Յ. Բաշնակցութեան դաւանազրի առաւելագոյն քաժնի մէջ:

Աշխարհակալ բողջեիզմի դաւադիր խաղերը ստորագաս ազգերի ու նաև Հայաստանի

անկախութեան գաղափարի հետ ինքնին գալիս են ասելու, որ Հայաստանը հաստատ քայլ աւած քով ուր կը գնի ճշմարիտ վերածննդի ճանապարհի վրայ այն ժամանակ միայն, երբ նա իրապէս ազատ է անկախ կը լինի:

Ահա պայքարի այն միակ ուղին, որ զր-ծուած է մեր վերածնունդ հայրենիքի առջև:

Զգտել Հայաստանի անկախութեան, պայ-քարել այդ անկախութեան համար և արիա-նալ նրան, — այդ կը նշանակէ մէկ լուսաւոր յաղթանակով ևս սրահել մարդկային պատ-մութիւնը, լուսազոյն տուրքը տալ ընկերվար վարդապետութեան, սկիզբը գնել Մերձաւոր Արևելքի իրական ազատագրութեան և անգործ, ազատ ու խաղաղ պայմանների մէջ հայու-թիւնը լծել իր լուսաւոր և ստեղծագործ ա-ռաքելութեան:

Քանի այս չէ եղած, — պատրանք է, սին ու դատարկ ցնորք, պարզ երազ միայն այն ա-մէնը, ինչ հիւսուած է մեր հայրենիքի ու մեր ժողովրդի վերածնունդի շուրջ:

Ու որպէսզի դարերի թելադրանքն ու սե-րունդների երազն իրականութիւն գտնայ, պէ՛տք է, անհրաժեշտօրէն պէ՛տք է որ ան-կախութեան պահանջը մարտնչող հայութեան քաղաքական տեսակէտը դառնայ:

Դառնա՛յ այն կէտը, որտեղից բացուած են հայ ժողովրդի առջև պատմութեան ընդարձակ, լուսաչող ու վարդազոյն հորիզոնները:

ԳԻՆ 75 ՍԱՆՏԻՄ